

DDR:stä, asiallisesti

Arvio teoksesta Hoyer, Katja. *Muurin takana. Itä-Saksan historia 1949–90*. Suomentanut Mari Janatuinen. Atena. 2023. 550 s. ISBN 978-951-1-42479-6.

Ville Häkkinen

Berliinin muurin murtumisesta tuli vuonna 2019 kuluneeksi 30 vuotta, ja vuosipäivä vaikuttaa herättäneen Suomessakin pienimuotoisen DDR-renessanssin. Kuluneiden viiden vuoden aikana teemaa eri näkökulmista tarkastelevia kaunokirjallisia ja tietoteoksia on ilmaantunut markkinoille tasaiseen tahtiin: tunnetuimpana Meri Valkaman palkittu romaani *Sinun, Margot*, joka sai osakseen asiattontakin polemiikkaa DDR-sympatioistaan. Vastakkaiselta laidalta teemaa ovat lähestyneet suomalaisten Stasi-yhteyksiä perkaavat Alpo Rusi ja Pekka Virkki. Sakari Silvolan *Nukkumatin kylmä sota* peilaa DDR:ää sen kulttuuridiplomatian rakastetuimman edustajan kautta, ja Kati Koivikon *Kirkkaankeltaisen Wartburgin kyydissä* on matkakertomusmuotoinen reportaasi itäisestä Saksasta muutoksen jälkeen. Ei siis ole yllättävää, että maailmalla suosiota niittänyt Katja Hoyerin *Muurin takana* (Beyond the Wall, 2023) on käännetty tuoreeltaan suomeksi. Itä-Saksassa syntynyt, Britanniassa asuva ja englanniksi kirjoittava Hoyer (s. 1985) on tätä ennen julkaissut tietokirjan myös Saksan keisarikunnasta. *Muurin takana* on tuoreeltaan saanut Saksassa kritiikkiä DDR:n esittämisestä liian myönteisessä valossa. Onko syytöksissä perää? Miten epäonnistuneen valtion tarinan voi kertoa?

Yli 500 sivun pituudellaan *Muurin takana* on laaja mutta helppolukuinen. Kyseessä onkin alusta alkaen tietokirjaksi kirjoitettu teos, ei akateeminen tutkimus: se perustuu valtaosin olemassa olevaan tutkimukseen, jota Hoyer täydentää valikoimalla alkuperäislähdesitaatteja sekä aikalaishaastatteluja. Teos on jaettu kronologisesti kymmeneen päälukuun, joista jokainen on puolestaan jäsennetty muutaman sivun mittaisiin temaattisiin alalukuihin. Näissä käydään yleensä pienen henkilökeskeisen anekdootin kautta läpi DDR:n historian eri piirteitä niin valtakunnanpolitiikan, talouden, kulttuurin kuin kansalaisten arjen tasolla. Ratkaisu ylläpitää mielenkiintoa, ja tekee helpoksi lukea teosta vähän kerrallaan tai ahmia kymmeniä sivuja kokonaisuuden kärsimättä, mutta alkaa pidemmän päälle tuntua väkisin myös toisteiselta. Toisaalta tunnelmapalaset nostavat valoon harvoin muistettuja käänteitä ja tilanteita DDR:n historian varrelta, kuten mellakaksi äityneen Maailman nuorisofestivaalin Berliinissä 1951, sekä saman tapahtuman paljon onnistuneemman toisinnon 1973, jolloin festivaali

toimi huipussaan olevan DDR:n kulttuuripropagandan näyteikkunana. Kiinnostava on myös anekdootti, jossa DDR vuoden 1977 kahvikriisin jälkeen tuli monien käännteiden jälkeen perustaneeksi Vietnamin kahvintuotannon “ehkä tehokkaimmassa kehitysyhteistyöhankkeessa koskaan” (s. 375). Yhteyksiä nykypäivään puolestaan luo tarina siitä, kuinka nuori Angela Merkel opiskeluaikoinaan löysi tilaisuuksia venyttää järjestelmän rajoituksia.

Hoyerin henkilökeskeinen kerronta kuljettaa mukanaan myös järjestelmän avainhenkilöitä piirtäen pienoiselämäkerrat heidän elämästään ja urastaan alusta loppuun saakka. Walter Ulbricht oli Stalinin puhdistusten kovettama ja poliittisiin takinkääntöihin tottunut puolue mies, Erich Honecker puolestaan Ulbrichtin suojatiksi ja lopulta syrjäyttäjäksi kohonnut byrokraatti, joka oli osoittanut uskollisuutensa istumalla vuosikymmenen natsi-Saksan vankiloissa. Stasin päällikkö Erich Mielke oli Moskovassa koulutuksensa saanut tiedustelumies, väkivaltaa kaihtamaton ammattivallankumouksellinen, joka oli hankkinut kannuksensa Weimarin Saksan katutaisteluissa ja Espanjan sisällissodassa. Osansa tarinassa saa myös nuorisoliiton nouseva tähti Margot Feist, josta rouva Honeckerina tuli opetusministeri ja DDR:n vaikutusvaltaisin nainen. Kaikki he olivat valtaan päästessään jo kauan sitten luopuneet ihanteistaan raan opportunismien tieltä.

Stalinin uskolliset oppilaat

DDR:n juuret olivat Weimarin tasavallassa, jossa kommunistit olivat yksi puoluekikki sekasortoisessa ja väkivaltaisessa politiikan ympäristössä. Natsien valtaannousun jälkeen useat heistä pakenivat Neuvostoliittoon, jossa työläisten paratiisin edistykseksi vaihtui pian vainoamiseksi. Hoyer kuvaa uskottavasti, kuinka Stalinin vainot ja sota-ajan saksalaisviha tulasivat emigranttikommunisteista jäljelle vain kaikista indokrinoiduimman, neuvostomielisimmän ja armottomimman osan, jonka kapeaa kärkeä edustivat sodanjälkeisen Itä-Saksan johtomiehiksi nostetut Walter Ulbricht ja Wilhelm Pieck. Näin ollen DDR:n mahdollisuudet oman tien etsintään oli torpattu jo lähtökohtaisesti; heille ideologisesti ei ollut kyse edes kansandemokratian toteuttamisesta Saksassa vaan Neuvostoliiton uskollisesta jäljentämisestä. Kun kommunistijohto vieläpä saapui itävyöhykkeelle kostonhimoisten ja siviiliväestöä terrorisoivien puna-armeijan miehitysjoukkojen jäljessä, näiden valtuuttamana ja näille raportoiden, ei se lähtökohtaisesti voinut saavuttaa kansan legitimeyttä. Tämä lähtökohta yhdessä yhä tiukentuvan poliittisen kurin kautta johti alusta asti kansan passivoitumiseen; hengissä selvitäkseen oli parasta olla erottumatta joukosta.

Vaikka itävyöhykkeen poliittinen järjestelmä pyrittiin rakentamaan näennäisen pluralistisille periaatteille – Stalinin retoriikka ei vaatinut suoraa sovjetisaatiota vaan korosti ”antifasististen voimien” yhteistyötä – emigranttikommunistit ja heidän alaisikseen pikkuhiljaa kelpuutetut kotikommunistit pitivät langat käsissään. Natsi-Saksan vankileirit eivät juuri ehtineet tyhjentyä, kun neuvostomiehittäjät heittivät sinne entiset vallanpitäjät ja lukuisat heidän kätyreikseen epäillyt. Mielenkiintoinen on myös Hoyerin luenta Stalinin pitkän aikavälin suunnitelmista: kommunistisen DDR:n sijaan neuvostojohtaja elätteli toiveita yhdistyneestä puolueettomasta Saksasta aina 50-luvun alkuun saakka. Hoyerin tulkinnassa saksalaisten omat valinnat – sekä Länsi-Saksan

aktiivinen länsi-integraatio että etenkin Ulbrichtin taipumaton neuvostomielisyys – olivat ratkaiseva askel siihen, että kahden järjestelmän ristiriidasta tuli ylittämätön.

40-luvun loppua kohden oli puolestaan selvää, että talousjärjestelmää rakennettiin tiukasti kollektiivisen mallin mukaan. Talouden osalta DDR oli rakenteellisesti takamatkalla koko valtion olemassaolon ajan. Neuvostoliiton harjoittama totaalinen ryöstö, joka jatkui sotakorvausten muodossa pitkälle 1950-luvulle yhdessä pakkokollektivisoinnin ja ideologisten puhdistusten kanssa veti talouden kuoppaan, josta se ei helpolla noussut. Teollisuudella oli vaikeuksia tuottaa kilpailukykyistä vientitavaraa, ja ruskohiilelle perustuvan energiantuotannon ympäristövaikutukset jäivät piinaamaan itäistä Saksaa aina nykypäivään saakka. Hoyer jättää tosin mainitsematta vielä yhden rakenteellisen esteen: SEV-talousyhteisön DDR:n teollisuudelle asettamat usein mielivaltaiset reunaehdot; sinänsä korkeatasoisen konepajateollisuuden toimintakykyä suitsittiin kieltämällä esimerkiksi raitiovaunujen ja linja-autojen tuotanto kokonaan, koska niitä jo valmistettiin jossain toisessa SEV-maassa (Nummelin 2015).

Talousjärjestelmän kriisiytyminen oli myös vuoden 1953 kesäkuun 17. päivän kansannousun toinen perussy s yhdessä Stalinin kuoleman jälkeisen poliittisen epävarmuuden kanssa. Historian ironiaa on, että juuri kansannousussa nähty ”fasismin uhka” ja sen väkivaltainen tukahduttaminen neuvostojoukkojen tuella pelastivat Ulbrichtin oman aseman, joka olisi muuten ollut vaakalaudalla destalinisaation aallossa. Sama toistui 1956, kun Unkarin kansannousun osoittama jatkuva uhka sosialismille sai Neuvostoliiton puoltamaan Ulbrichtin tarjoamaa vakautta ja turvallisuutta.

Vuosi 1953 oli käännteentekevä myös siinä ominaisuudessa, josta DDR tullaan aina muistamaan: äärimmilleen viedyn poliisivaltion ja valvontakoneiston rakentamisessa. Vaikka Ulbricht oli mielellään metsästännyt sisäisiä ja ulkoisia vihollisia alusta asti, vasta kansannousun jälkeen rinnakkaisten ja päällekkäisten, kaikille elämän aloille soluttautuvien turvallisuusvirastojen rakennelmasta tuli metodinen osa poliittista järjestelmää. Erich Mielke tarjosi alttiisti valtion johdolle viholliskuvia, joiden kukistamiseksi Stasi sai lähes vapaat kädet ja poliittisesti vaikutusvaltaisen aseman, josta se ei enää luopunut. Hoyerin kuvaus Mielken noususta urkintaverkon keskelle on myös osuva esimerkki pahuuden banaaliudesta: Mielkelle massavalvonta ei ollut ainoastaan poliittinen hyve vaan hänen pedanttisen luonteensa jatke. Ottamalla valvontaan kokonaisen kansan hän sai vastinetta omalle äärimmäiselle järjestyksen ja täsmällisyyden kaipuulleen.

Ilmeisen tietoisena ratkaisuna Hoyer ei kuitenkaan lähde kirjoittamaan sosiaalipornoa Stasin kaikkialle ulottuvasta urkinnasta; tyyli on toteava, mutta lyhetkään lainaukset Stasin raporteista eivät jätä valvontakoneiston luonnetta ja laajuutta tulkinnanvaraiseksi. Sen sijaan ulkomaantiedustelun operaatioista mainitukseksi tulee ainoastaan Willy Brandtin avustajana agentiksi paljastuneen Günther Guillaumen tapaus. Esimerkkinä otteiden armottomuudesta olisi voinut mainita myös Stasin aktiivisen tuen Punaiselle Armeijakunnalle ja muille länsivastaisille terroristeille, mitä muiden muassa tiedustelupäällikkö Markus Wolf on omissa muistelmissaan valottanut (Wolf 1997).

Muurin varjossa kypsynyt sosialismi

Kuten kirjan nimikin kertoo, Berliinin muuri oli ja on yhä edelleen Itä-Saksan historian muistetuin ja puhutuin yksittäinen elementti. Muurin rakentaminen 1961 oli myös monella tavalla vedenjakaja valtion sisäpolitiikassa:

Ulbricht myös ymmärsi, että kun ihmisten virta tyrehtyi molempiin suuntiin, hän ei enää voinut syyttää ”läntisiä agitaattoreita” työläisten mielenilmauksista, kuten lakoista ja mielenosoituksista. Nyt kun hän piti kansaansa vankinaan, hänen oli tarjottava sille elämisen arvoinen elämä. (s. 245)

Kun muuttoliike länteen oli tyrehdytetty, myös talouselämä sai tilaisuuden nousta jaloilleen. Vientiteollisuuteen keskittyvät talousreformit johtivat verraten nopeaan elintason nousuun ensimmäistä kertaa tasavallan historiassa. Useita kertoja epäonnistuneisiin reformeihin kompastunut Ulbricht vaikutti kerrankin löytäneen viisasten kiven – valettuaan sen kansalaisten vapauden kustannuksella.

Tässä kontekstissa teos tarjoaa myös kattavan vastauksen siihen, miksi järjestelmällä oli vuosikymmenten ajan kansan passiivinen tuki. Siinä missä 1900-luvun ensimmäinen puolisko oli tarjonnut saksalaisille ”koko poliittisten järjestelmien kirjon” (s. 146) keisarikunnasta Weimarin tasavallan kautta natsismiin, sodan uuvuttama kansa ei kaivannut poliittista osallistumista vaan ennen kaikkea vakaita oloja, joita DDR:n hallinto mielellään argumentoi tarjoavansa. Etenkin valtion alkuaikoina 1950-luvulla myös solidaarisuus ja uudisraivaajahenki olivat todellisia ilmiöitä, eivät yksinomaan iskulauseiden ja propagandan tuotetta. 1960- ja 70-luvuilla aikuistuneen työläisten ja talonpoikien valtion toiminnasta olivat puolestaan vallankumouksen särmät jo hioutuneet. Hyvä työllisyystilanne, koulutusmahdollisuudet, kulutustavaroiden saatavuus, toimivat sosiaalipalvelut sekä valtion tukemat kulttuuri- ja vapaa-ajanpalvelut olivat piirteitä, jotka rakensivat enimmäkseen tyytyväistä, joskin näköalaton kansaa. Heikkolaatuisesta mutta aina yhtä halutusta Trabant-henkilöautosta tuli DDR:n maltillisen konsumerismin symboli.

Tyytyväisyyden fasadien takana valtakamppailu jatkui. Hoyer kuvaa sitä lähes tragikoomista prosessia, jossa vallastaan kiinni pitävä Ulbricht kulki kriisistä kriisiin muuttuen yhä epäsuositummaksi mutta selviytyi kerta toisensa jälkeen mullistuksista voittajana ilman omaa ansiotaan - vain tullakseen lopulta oman oppipoikansa Honeckerin syrjäyttämäksi vuonna 1971 ja silloinkin syytettynä – kaiken jälkeen – omavaltaisuudesta Länsi-Saksan politiikassa ja tottelemattomuudesta suhteessa Neuvostoliittoon. Entisen tiukan stalinistin oli kaatanut hänen itseluottamuksensa, joka oli kasvanut DDR:n talouden kanssa samaa tahtia ja rohkaissut häntä saarnaamaan omaa erinomaisuuttaan paitsi muille itäblokin maille myös neuvostoisännille.

Honecker peri ulospäin vakaan mutta kriisinkestoltaan heikon valtion. Viimeiset kymmenen vuotta ennen valtion romahdusta DDR:n talous sakkasi yhä jyrkemmin. Halvan venäläisen öljyn korkeakonjunkturi oli ohi, kansan tyytyväisenä pysymisen edellyttämä kulutustavaroiden tuotanto vaati mittavia subventioita, ulkomaankaupan alijäämä söi valuuttavarantoja ja johti velkaantumiseen - ja talouden tervehtyttämiseen tähtäävät keskusjohtoiset toimenpiteet olivat niin reaktiivisia, että ne pikemminkin

pahensivat tilannetta. Vaikka Saksojen perussopimuksen jälkeen Länsi-Saksa lämpeni yllättävänkin helposti talousyhteistyöhön ja lainoittamiseen, kyse oli enää toimimattoman koneiston tekohengityksestä.

Lopulta kansalaisten jatkuvaan kontrolliin perustuva järjestelmä kylvi oman tuhonsa siemenet tukahduttamalla pienetkin henkisen vastarinnan ja protestin kanavat:

Menneiden poliisivaltioiden aiheuttama kumouksellisuuden pelko oli niin syvällä Itä-Berliinin sydämessä, että Ulbricht ja Honecker eivät kumpikaan koskaan rohjenneet kohdata ja voittaa sitä. Kuten ihminen, joka ei pääse yli varhaislapsuutensa painajaisista, DDR ei koskaan lakannut etsimästä hirviöitä sänkynsä alta. (s. 369)

Tämä suututti kulttuuripiirit ja älymystön, jotka vielä 1970-luvulle saakka olivat nauttineet suhteellisesta toimintavapaudesta, mutta kääntyivät nyt avoimen kriittisiksi hallintoa kohtaan. Samaan aikaan kiihtyvä yhteiskunnan militarisaatio määräsi yhä suuremman osan ikäluokan miehistä asepalvelukseen kohorttien täyttämiseksi ja tuli samalla kylväneeksi tyytymättömyyden siemenet lähes koko sukupolveen. 80-luvun ympäristö- ja rauhanliike sekä kirkollinen oppositio olivat järjestäytyneen protestin ituja, joiden keskuudesta vuoden 1989 poliittisen käänteen johtohenkilöt nousivat. Tässä on ajattelemisen aihetta myös niille kommentaattoreille, jotka tapaavat tyypistää rauhanliikkeen vain Neuvostoliiton informaatio-operaatioksi.

Viimeisessä luvussa Hoyer tuo kerrontaan myös hienovaraisen omaelämäkerrallisen sävyn: vuonna 1989 nelivuotias Katja ihastelee tasavallan 40-juhlallisuuksia, mutta Frank-isä aistii, että ilmapiirissä on jotain kummallista. Järjestelmän legitimitteettivaje oli tullut kulminaatiopisteeseensä, jossa hiljainen enemmistö ei enää vaiennut.

Ymmärrystä ilman syyntakeettomuutta

Itä-Saksan historian tarkasteluissa on tiettyjä sudenkuoppia, joihin pintapuolisemmat tai asenteellisimmat kirjoittavat sortuvat. Järjestelmän edistyksellisiä piirteitä ei kuitenkaan voi erottaa sitä ylläpitäneestä sortokoneistosta, eikä yhteiskunnan militarisoitua ja valvontakoneistoa voi perustella yksinomaan Länsi-Saksan antagonismilla. Kuvaus muurin murtumisen jälkeisestä brutaalista yksityistämisaallosta ja siitä, kuinka itäsaksalaiset kokevat jääneensä osattomiksi omassa maassaan, ei myöskään puolusta edeltäviä tapahtumia. Hoyer välttää lapsukset johdonmukaisesti, kuvaten DDR:ää ymmärryksellä ja empatialla erityisesti sen kansalaisia kohtaan, mutta tarjoamatta järjestelmälle syyntakeettomuuden suoja. En myöskään löydä teoksesta Helsingin Sanomien kriitikon lukemaa dikotomiaa ”hyvän ja pahan Erichin” (Honecker ja Mielke) välillä. Hienoisena tyylivirheenä voi pitää vain sitä, että Hoyer korostaa puoluejohdon Wandlitzin asuinalueen ”spartalaisuutta” ja ylellisyyden välttämistä – vain luetellakseen sen jälkeen ne useamman sadan hengen työpanoksen vaatineet, Stasin johdolla järjestetyt turvallisuus- ja hyvinvointipalvelut, jotka valtio Wandlitzin asukkaille tarjosi.

Hoyer käy kautta koko teoksen kiinnostavaa keskustelua DDR:n poliittisesta liikkumavarasta ja oman toimijuuden tavoittelusta, milloin Neuvostoliittoa myötäillen ja milloin irtiottoon pyrkien. Kiintoisana esimerkkinä hän valottaa 80-luvun tarvetta

oman DDR:n kansalliselle historiapolitiikalle, jonka osaksi Preussin ja muun itäisen Saksan merkkihenkilöistä esimerkiksi Martti Luther, Frederik Suuri, Carl von Clausewitz ja jopa Otto von Bismarck rehabilitoitiin.

Teknisessä mielessä teoksessa vain vähän huomautettavaa. Muutamassa kohdassa henkilön- ja paikannimissä on sekaannuksia, ja pariin otteeseen selvästikin käsikirjoitusvaiheen lyhennekieli on jäänyt lopulliseen versioon; nämä ilmiselvät lapsukset olisi suonut korjattavan toimitusvaiheessa. Lisäksi kontekstiin ja käännöksen yleiseen asiantuntevuuteen nähden lähes käsittämättömänä käännösvirheenä kirjan kannessakin esiintyvän DDR:n valtionvaakunan harppi (*compass*) on suomennoksessa jäänyt kompassiksi. Lähdeviitteet on laadittu tietokirjatasolla laadukkaasti, ja bibliografia johdattaa yksityiskohtaisempien tutkimusten äärelle. Tarkempi lukija jäänee tosin kaipaamaan nimi- ja asiasanahakemistoa.

Muurin takana on kritiikeissä saanut väistämättä kehuja myös ”myyttien murtamisesta” – mitä ikinä se journalistikielessä tarkoittaakaan. Historiaan perehtynyt lukija ei törmää sen enempää myytteihin kuin isompiin yllätyksiinkään. Sen sijaan voidaan puhua nyanssirikkaudesta – DDR:n lyhyeksi jäänyt historia oli täynnä ristiriitaisia, jopa vuorotellen toinen toisensa kumoavia käänteitä, joita niitäkin Hoyer kuvaa kiihkottoman asiantuntevasti. Tällaisena teosta on helppo suositella sujuvasti kirjoitettuna läpileikkauksena DDR:n historiaan. Sen rinnalla suomalaiselle lukijalle paikkaansa puolustaa edelleen Seppo Hentilän klassinen *Valtio ilman kansaa* – etenkin ilmestymisajankohtaansa nähden erinomaisen terävänäköinen analyysi.

Ville Häkkinen työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella.

Kirjallisuus

Hentilä, Seppo. 1992. *DDR: Valtio ilman kansaa*. Helsinki: VAPK-kustannus.

Hoyer, Katja. 2021. *Blood and Iron. The Rise and Fall of the German Empire 1871-1918*. Cheltenham: The History Press.

Koivikko, Kati. 2019. *Kirikkaankeltaisen Wartburgin kyydissä: matkalla Saksan itäosissa*. Helsinki: Avain.

Leppänen, Veli-Pekka. 2024. Nuoren historioitsijan teos Itä-Saksasta on herättänyt tuotumusta. *Helsingin Sanomat*, julkaistu 25.10.2024, <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000009863012.html> [Haettu 8.3.2024].

Nummelin, Markku. 2015. *Valvottua liikennettä: DDR:n kulkuneuvoja*. Helsinki: Kustantaja Laaksonen.

Rusi, Alpo. 2022. *Kremlin kortti. KGB:n poliittinen sota Suomessa 1982–1991*. Jyväskylä: Docendo.

Silvola, Sakari. 2021. *Nukkumatin kylmä sota*. Helsinki: SKS.

Valkama, Meri. 2021. *Sinun, Margot*. Helsinki: WSOY.

Virkki, Pekka. 2023. *Jälkisuomettumisen ruumiinavaus*. Jyväskylä: Docendo.

Wolf, Markus. 1997. *Kasvoton mies*. Helsinki: WSOY.